

ერთიანი ქართული სამეფოს ორად გაყოფის შესახებ XIII საუკუნის შუა ხანებში

XIII საუკუნის შუა ხანებში ერთიანი ქართული მონარქია ორად გაიყო. ქუთაისში დავით ნარინი გამეფდა, თბილისში კი დავით ულუ განაგრძობდა მეფობას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის ერთი აზრი იმის შესახებ თუ როდის გაიყო სამეფო ორ ნაწილად. მეცნიერთა ერთი ნაწილი ივ.ჯავახიშვილის თვალსაზრისს იზიარებს, რომ დავით VI ქუთაისში 1259 წელს გადავიდა¹. სხვათა აზრით დავით რუსუდანის ძე დასავლეთ საქართველოში 1249 წელს გადადის². ამჯერად ჩვენთვის შედეგით ნაკლებად მნიშვნელოვანია თუ როდის გაიყო ერთიანი სამეფო ორ ნაწილად. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით მხოლოდ აღვნიშნავთ, ჩვენი აზრით, სამეფოს ორად გაყოფა მონღოლთა მიერ საქართველო აღწერამდე ანუ 1254 წლამდე უნდა მომხდარიყო და ეს ნათლად ჩანს უამთააღმწერის თხზულებიდან.

ჩვენ გვინტერესებს ერთი კონკრეტული საკითხი, რა მოუვიდა სახელმწიფო მმართველობის ცენტრალურ აპარატს? ანუ მოხდა თუ არა მისი ორად გაყოფაც. გაჩნდა თუ არა ორი ამირსპასალარის, ორი მანდატურთუხუცესის, ორი ამირეჯიბის და ა.შ. თანამდებობები. ლოგიკის მიხედვით, ერთიანი სამეფოს ცენტრალური აპარატი „მემკვიდრეობით“ თბილისში უნდა დარჩენილიყო. დავით ნარინს ქუთაისში ხელახლა უნდა დაეწყო მართველობის ცენტრალური აპარატის შექმნა. უამთააღმწერელი ამ მხრივ არანაირ ინფორმაციას არ იძლევა.

უამთააღმწერელი ზოგადად წერს, რომ „დაამტკიცეს რათა განუყონ სამეფო და საჭურჭლე ორად და აჩინნეს თავადნი სამეფოსანი და განყვეს ორად, ტფილისი ორად, ქუთათისი ორად და თავადნი და ერისთავნი ურთიერთ შეასწორეს, ნიკოფსით დარუბანდამდე და განყვეს სამეფო და საჭურჭლენი“. რეალურად სამეფო ტერიტორიული პრინციპით გაიყო. დასავლეთ საქართველო დავით რუსუდანის ძეს დარჩა, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო კი დავით გიორგის ძეს.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კვლევასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული XIII საუკუნის II ნახევრის დოკუმენტებში.

¹ ივ.ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია წიგნი III, თხზ.ტ. III თბ. გვ.

² ნასათიანი, საქართველოს ისტორია (თბილისი 1999), 86.

დავით ნარინის მეუღლის თამარ ამანელიძის 1260-1267 წლების დაწერილში ვკითხულობთ - „კითხვითა და ბრძანებითა ღმრთისა სწორისა მეფეთ-მეფისა დავითისითა და მათთა ვაზირთა კითხვითა და მოწმებითა, ვიყიდე სოფელი კვახჭირი მათისა ამირეჯიბისა ქობულისძისა ბედესაგან“¹. სავარაუდოა, რომ „მათთა ვაზირთა“ ქვეშ დავით VI-ის ვაზირები იგულისხმებიან. დაწერილში აღნიშნულია - „ზარდახანისა მწიგნობრისა დაბნედილისა ხელითა დამიწერია“.

ჩვენი აზრით, დოკუმენტში მოხსენიებული ვაზირები, ამირეჯიბი და ზარდახანის მწიგნობარი დავით ნარინის სამეფოს ცენტრალური მართველობის აპარატის მოხელეები არიან.

დავით ნარინის 1261/1262 წლების სიგელში ხეფინისხეველთა და წაქველთადმი აღნიშნულია, რომ „დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ოცდამეათორმეტესა, ხელითა ზარდახანისა ჩუენისა მწიგნობრისა მიქაელ ეზეკიელის ძისათა“².

დავით მეფისავე 1271-1272 წლების სიგელში ვკითხულობთ, „დაიწერა სიგელი და ბრძანება ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ორმოცდა მეორესა, ხელითა საწოლისა და საჭურჭლისა მწიგნობრისა ნიკოლაოზისათა“³.

დავით VI-ისა და ვახტანგ II-ის 1287-1288 წლების სიგელში წერია, „მოვიდა ჩუენს წინაშე ზარდახანის უხუცესი ჩუენი ვახტანგ თულაისძე ... დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ორმოცდაათექვსმეტესა და ძისა ჩუენისა ვახტანგ მეფისასა მეთათესა, ხელითა ზარდახანისა მწიგნობრისა ჩუენისა გიორგი სოფრომისძისათა“⁴.

როგორც მოტანილი ცნობებიდან ჩანს დავით ნარინს ყავს თავისი ამირეჯიბი, ზარდახანისუხუცესი, ზარდახანის მწიგნობარი, საწოლისა და საჭურჭლის მწიგნობარი. ბუნებრივი, რომ იარსებებდნე ცენტრალური აპარატის საშუალო და დაბალი რგოლის სხვა თანამდებობის პირებიც.

ყველაზე საინტერესოა ვაზირების ანუ ე.წ. „უხუცესების“ საკითხი.

სავარაუდოდ დავით VI-ს ყავდა საკუთარი ვაზირებიც. ეს ჩანს თამარ დედოფლის დაწერილში არსებული ფრაზიდან – „კითხვითა და ბრძანებითა ღმრთისა სწორისა მეფეთ-მეფისა დავითისითა და მათთა ვაზირთა კითხვითა და მოწმებითა“. გარდა ამის სამეფოს მართვა თავისთავად, ავტომატურად

¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I თბ. 1984 წ. გვ. 161

² იქვე გვ. 168

³ იქვე გვ. 176

⁴ იქვე გვ. 182

მოითხოვდა ცენტრალური მართველობის უმაღლესი თანამდებობის პირების არსებობას.

ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროებში არ მოიპოვება პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, რომ XIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIV საუკუნის პირველ მესამედში, როდესაც დასავლეთ საქართველო ცალკე სამეფოს წარმოადგენდა, არსებობდა ორ-ორი ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მსახურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი. თუმცა გარკვეული არაპირდაპირი მონაცემები იძლევა მსგავსი ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობას.

ათაბაგის თანამდებობა, რომელიც მართველობის ცენტრალური აპარატისათვის აბსოლუტურად ზედმეტი იყო, არაა აუცილებელი რომ დასავლეთ საქართველოშიც არსებულიყო და ალბათ არც არსებობდა.

ვერ იარსებებდა დასავლეთ საქართველოში ვერც მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის თანამდებობა. იმ ელემენტარული მიზეზის გამო, რომ ორი პიროვნება ერთდროულად ჭყონდიდის ეპისკოპოსი ვერ იქნებოდა. თუმცა შესაძლოა არსებობდა მხოლოდ მწიგნობართუხუცესის თანამდებობა.

ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ დავით ნარინის ვაზირები დასავლეთ საქართველოს დიდი, ძლიერი და გვალენიანი ფეოდალური საგვარეულოების წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ. XIII საუკუნის II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში ჩვენთვის ცნობილია შემდეგი დიდი ფეოდალური საგვარეულოები: დადიანები, ვარდანისძეები, კახაბერისძეები, შარვაშისძეები, ამანელისძეები, ქუაბულისძეები (ქობულაძეები), ფარაჯანიანები.

დადიანთა საგვარეულოს ორი წარმომადგენელი: ბედან II და ცოტნე II მანდატურთუხუცესის თანამდებობას ფლობდნენ. ბედან II დადიანი რამდენიმე ხატის წარწერაში მოიხსენიება მანდატურთუხუცესად: ხობის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში – „მეოხ და მფარველ ეყავ გულისმოდგინედ მამკობსა ... ხატისა შენისს ერისთავთ-ერისთავსა, **მანდატურთუხუცესსა** ბედანსა დადიანსა და დიოფალ დიოფალსა ხუვაშაქსა“¹. ხობის მაცხოვრის ხატის წარწერაში – „და მასვე პირველ შემამკობელსა ხატისა ამის შენისასა, ნათელს თანა მარჯვენით შენსა მდგომად დააწესე იგი და ძე მათი ვარდან დადიანი, **მანდატურთუხუცესი** ბედანი დადიანი და ცოლი მათი, ბეგაისა ქართლის ერისთავის ასული, ხუაშაქი და ძენი მათნი ერაშაჰრი, გიორგი და ივანე“². მარტვილის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში – „ახლად მამკობი კნინთა მიერ,

¹ ექ. თაყაიშვილი, *არხეოლოგიური მოვზაურობანი და შენიშვნები* წ. II, (ტფილისი 1914), 141.

² იქვე, 139

უღირსი მანდატურთუხუცესი ბედანი დადიანი და მეუღლე, ვითხოვთ, მე უღირსი ხუაშაქი, ქართლისა ერისთავისა ასული ძითურთ გიორგით და ივანეთი გვიოხენ¹. ბედან II ჟამთაღმწერელის თხზულებაში პირველად 1242 წლის ამბების თხრობისას ჩნდება – „მეფემან რუსუდან თანა წარიტანა ყოველნი მთავარნი ლისთ იმერელნი დადიანი ცოტნე, კაცი პატივოსანი და სათნოებიანი და ბრძოლათა შინა სახელოვანი, ბედანი, რაჭის ერისთავი, გურიელი და ყოველნი წარჩინებულნი.“² უკანასკნელად კი XIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში იხსენიება³. აქედან გამომდინარე, ბედან დადიანი პირობითად შეიძლება XIII საუკუნის 40-60-იანი წლების მოღვაწედ მივიჩნიოთ.

მანდატურთუხუცესად მოიხსენიება ცოტნე II შერგილის ძე დადიანიც. ამას ადასტურებს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ალაპი – „მანდატურთუხუცესისა და ერისთავთ-ერისთავისა ცოტნე დადიანისა“⁴. შესაძლოა გვევარაუდა, რომ შერგილიც ფლობდა მანდატურთუხუცესობას. თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ იგი ამ ტიტულით არც ერთ წყაროში არ მოიხსენიება. სამწუხაროდ, წყაროებში არ არის დაცული ცნობები, რომლებიც საშუალებას მოგვცემდა შერგილისა და ცოტნე II-ის მოღვაწეობის შესახებ უფრო დაწვრილებით გვესაუბრა და მათი მოღვაწეობის ზუსტი თარიღები დაგვედგინა. ზოგადად ისინი XIII საუკუნის მიწურულისა და XIV საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეებად უნდა მივიჩნიოთ.

აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელი სხვა წყაროების მონაცემები, რომელთა მიხედვითაც მანდატურთუხუცესობა მხარგრძელთა და ჯაყელთა ხელშია.

XIII საუკუნის დასაწყისში მანდატურთუხუცესი ზაქარია მხარგრძელია, რომელიც ამავე დროს ამირსპასალარის „ჭელსაც“ ითავსებდა.⁵ 1212 წელს ზაქარია გარდაიცვალა და მანდატურთუხუცესობა მართალია მემკვიდრეობით მის ძეს შანშეს (შაჰანშას) უნდა გადასცემოდა, მაგრამ ეს უკანასკნელი იმ მომენტში მცირეწლოვანი იყო და რაღურად ვერ შეძლებდა მანდატურთუხუცესის მოვალეობების შესრულებას. ამიტომ მანდატურთუხუცესი ზაქარიას ძმა ივანე გახდა, თუმცა იმავე პერიოდში მანდატურთუხუცესად

¹ ექ. თაყაიშვილი, *არხეოლოგიური მოვზაურობანი*, 49

² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. II, თბ. 1959 წ. გვ. 195

³ იქვე გვ. 243

⁴ ე. მეტრეველი, *მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის*, (თბილისი 1962), 101.

⁵ შ.მესხია, *საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში* (თბილისი 1979), 301.

შანშეც მოიხსენიება (ეს ფაქტი სრულიად მართებულად ახსნა შ.მესხიამ. ივანე რეალურად ასრულებდა მანდატურთუხუცესის მოვალეობებს, შანშე კი ამ თანამდებობის „კანონიერ“ მემკვიდრედ ითვლებოდა)¹. ივანეს გარდაცვალების შემდეგ მანდატურთუხუცესი (რეალურიც და ფორმალურიც) შანშე ზაქარიას ძე გახდა. ამ თანამდებობით მოიხსენიება ის უამთაადმწერელთანაც² და ისტორიულ საბუთებშიც. მიქელ კათოლიკოსის 1241 წლის დაწერილში – „ამა ღმრთისა სწორთაგან დამტკიცებულისა სიგლისა მე შაჰანშა მანდატურთუხუცესიცა დამამტკიცებელი ვარ“³ და არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის 1241/1242 წლების დაწერილი – „მე შაჰანშა მანდატურთუხუცესსა დამიმტკიცებია ესე დაწერილი“⁴. შანშე 1262 წელს გარდაიცვალა. ამის შემდეგ უამთაადმწერელი მანდატურთუხუცესად მის ძეს ივანეს მოიხსენიებს.⁵ შ.მესხიას აზრით, ივანემდე მანდატურთუხუცესი მისი უფროსი ძმა, ავაგ-სარგისი იყო.⁶

ანალოგიური თვალსაზრისი გააჩნია ი.ბერიძეს. ის თვლის, რომ ავაგ-სარგისი მანდატურთუხუცესი იყო 1270 წლამდე, ხოლო შემდეგ 1289 წლამდე ამ თანამდებობას მისი ძმა ივანე ფლობდა.⁷

ჩვენთვის ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ნაკლებად მნიშვნელოვანია იყო თუ არა ავაგ-სარგისი მანდატურთუხუცესი. მთავარია, რომ მანდატურთუხუცესობა XIII საუკუნის დასაწყისიდან მხარგრძელთა ხელშია. მხარგრძელთა შემდეგ მანდატურთუხუცესობა ბექა ჯაყელის ხელში გადადის. შ.მესხიას აზრით ეს 1302 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო.⁸

ჩვენი აზრით, ბექამ მანდატურთუხუცესობა XIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში მიიღო, მას შემდეგ რაც მამამისი სარგის ათაბაგი ბერად აღიკვეცა და ათაბაგობა ტარსაიჭ ორბელს გადაეცა. სარგისი მემკვიდრე ბექას კი მანდატურთუხუცესობა ებოძა.⁹ ამ დროისათვის ივანე მხარგრძელი ალბათ გარდაიცვალა.

ამრიგად, XIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისიდან 1308 წლამდე მანდატურთუხუცესია ბექა ჯაყელი. ეს დასტურდება, როგორც მისივე

¹ იქვე გვ. 309-311

² ქართლის ცხოვრება II გვ. 169;182;187;190;212

³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I გვ. 116

⁴ იქვე გვ. 120

⁵ ქართლის ცხოვრება II გვ. 259; 269

⁶ შ.მესხია, *საშინაო პოლიტიკური ვითარება*, 316

⁷ ი.ბერიძე, „მხარგრძელთა საჰელოები XII-XIII საუკუნეების საქართველოში“, *სტუდენტური ძიებანი I* (თბილისი 2001), 28-29.

⁸ შ.მესხია, *საშინაო პოლიტიკური ვითარება*, 317

⁹ მ.ბახტაძე, *ჯაყელთა საგვარეულოს ისტორია XI-XV საუკუნეებში* (თბილისი 2009),

დაწერილიდან კახა თორელისადმი – „მე ბექამან მანდატურთუხუცესმან, ჩემმან ცოლმან შვილთა ჩემთა: სამცხის სპასალარმან სარგის, ყუარყუარე და შალვა“¹, ასევე უამთააღმწერელთან დაცული ცნობებით.²

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ჩვენთვის მთავარია, რომ XIII საუკუნესა და XIV საუკუნის დასაწყისში მანდატურთუხუცესობა ჯერ მხარგრძელთა, ხოლო შემდეგ ჯაყელთა ხელშია.

მაშინ როდისღა ფლობდნენ მანდატურთუხუცესის თანამდებობას ბედან II და ცოტნე II? ჩვენ არ ვიცით არც მათი და არც შანშე, ავაგ-სარგის და ივანე მხარგრძელთა მოღვაწეობის ზუსტი ქრონოლოგია. აქედან გამომდინარე თეორიულად შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ XIII საუკუნეში, რაღაც მომენტში მცირე ხნით მაინც, დადიანთა წარმომადგენლები ფლობდნენ მანდატურთუხუცესობას, რომელსაც შემდეგ ისევ მხარგრძელები იბრუნებდნენ. ანუ თითქოს ისე გამოდის, რომ მანდატურთუხუცესობა რიგრიგობით იყო მხარგრძელთა და დადიანთა ხელში. ამგვარი რამ ჩვენ მხოლოდ თეორიულად მიგვაჩნია დასაშვებად. რეალურად მსგავსი რამის წარმოდგენა გვიჭირს. ასეთ შემთხვევაში რჩება ერთადერთი გამოსავალი – ბედან II და ცოტნე II დადიანები მანდატურთუხუცესები იყვნენ დავით ნარინის კარზე დასავლეთ საქართველოში.

ჩვენი აზრით, ანალოგიური მდგომარეობაა მსახურთუხუცესობასთან დაკავშირებით.

ამ მხრივ საინტერესოა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ალაპი „სუანთ ერისთავისა ვარდანისძისა მსახურთუხუცესისა არიშიანისა“³. ალაპის შინაარსიდან ჩანს, რომ არიშიან ვარდანისძემ მონასტერს ათასხუთასი თეთრი შესწირა. ელ. მეტრეველის აზრით, ალაპი 1273-1301 წლებში უნდა იყოს გაჩენილი. სავარაუდოდ, არიშიანი, XIII საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწედ უნდა მივიჩნიოთ.

არა ერთი წყაროს მიხედვით, XIII საუკუნის II ნახევარში მსახურთუხუცესებად მოიხსენიებიან სურამელთა საგვარეულოს წარმომადგენლები: გრიგოლი – კახა თორელის 1260 წლის დაწერილში „მეტურჭლეთუხუცესისა კახოსაგან დაწერილსა მე გრიგოლ მსახურთუხუცესი სურამელი მამტიციცბელი და მოწამე ვარ“⁴; ბეგა – „მსახურთუხუცესმან ბეგამან,

¹ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I გვ. 193

² ქართლის ცხოვრება II გვ.

³ ე. მეტრეველი, *მსალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის*, 92.

⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I 1984 წ. თბ. გვ. 154

ბეგამან, ძემან გრიგოლ სულკურთხეულსამან¹; ამადა – 1297-1298 წლების დავით VIII-ის სიგელში – „ღმრთისა სწორთა ბრძანებისა მოწამე ვარ მიწაი მსახურთუხუცესი და ქართლისა ერისთავი ამადა სურამელი“².

გრიგოლი, ბეგა და ამადა – ბაბუა, შვილი და შვილიშვილი არიან. შეიძლება დაუშვათ, რომ რაღაც ეტაპზე სურამელებმა მსახურთუხუცესობა დაკარგეს და მცირე ხნით ეს თანამდებობა ვარდანისძეებმა მიიღეს. ეს ნაკლებ სავარაუდოდ მიგვაჩნია. უფრო სარწმუნო გვეგონია მოსაზრება, რომ არიშიან ვარდანისძე მსახურთუხუცესია დასავლეთ საქართველოში, სურამელები კი აღმოსავლეთ საქართველოში (თუმცა თეორიულად იმის დაშვებაც შეიძლება, რომ არიშიანი ვარდანისძეთა მსახურთუხუცესია).

ჩვენი აზრით, ქუთაისში გადასული დავით VI XIII საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში თავისი სამეფოს ცენტრალური მართველობის აპარატის ჩამოყალიბებას იწყებს. ალბათ იქმნება ამირსპასალარის, მანდატურთუხუცესის, მსახურთუხუცესის, მეჭურჭლეთუხუცესისა და სხვა უფრო დაბალი რანგის (ამირეჯიბი, ამირახორი, ზარდახანის უხუცესი, საწოლის და ზარდახანის მწიგნობრები და სხვ.) მოხელეთა თანამდებობები. სავარაუდოდ უნდა არსებულებოდა მწიგნობართუხუცესის „კელიც“. სამაგიეროდ ვფიქრობთ, რომ არ იყო ათაბაგის თანამდებობა. სავარაუდოდ მანდატურთუხუცესობა დადიანთა საგვარეულოს ხელში იყო, მსახურთუხუცესობა – ვარდანისძეთა, ამირეჯიბობა – ქობულისძეთა (ქუაბულისძეთა).

ამრიგად, XIII საუკუნის II ნახევარსა და XIV საუკუნის I მესამედში თავისი ცენტრალური მართველობის აპარატი ჰქონდა თბილისის სამეფო კარს და თავისი ქუთაისის სამეფო კარს (ძნელი სათქმელია რამდენად სრულყოფილად იყო ჩამოყალიბებული ცენტრალური მართველობის აპარატი ქუთაისის სამეფო კარზე). ასეთი მდგომარეობა უნდა შენარჩუნებულიყო 1329 წლამდე, ვიდრე გიორგი ბრწყინვალემ თავის ხელისუფლება არ გაავრცელა დასავლეთ საქართველოზე.

აქვე გვინდა კიდევ ერთ საკითხს შევეხოთ, ხომ არ არის დასავლეთ საქართველოში მართველობის ცენტრალური აპარატის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული „ხელმწიფის კარის გარიგების“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტის შექმნის საკითხიც? ჩვენ სრულიად ვიზიარებთ შ.მესხიას მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ დღემდე მოღწეული ტექსტი

¹ იქვე გვ. 165

² იქვე გვ. 195

XIII საუკუნის მეორე ნახევარშია დაწერილი დასავლეთ საქართველოში (ეს მოსაზრება შემდგომში ილია ანთელავამაც გაიზიარა).¹ როგორც ცნობილია, „ხელმწიფს კარის გარიგების“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტი არ წარმოადგენს იურიდიულ დოკუმენტს. ჩვენი აზრით, ის კონკრეტული პირისათვის არის შექმნილი გარკვეული პრაქტიკული საჭიროები გამო და შესაძლოა ეს „გარკვეული პრაქტიკული საჭიროება“ სწორედ დასავლეთ საქართველოს სამეფოს მართველობის სისტემის, მათ შორის ცხადია ცენტრალური აპარატის, ჩამოყალიბება იყო. სავარაუდოდ, ვიდაცას ვინც დასავლეთ საქართველოს სამეფოს მართველობის სისტემის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობდა, სჭირდებოდა ინფორმაცია ერთიანი ქართული მონარქიის მართველობის სისტემის შესახებ, რათა ანალოგიური ინსტიტუციონალური სისტემა შეექმნა.

¹ შ.მესხია, *საშინაო პოლიტიკური ვითარება*, 71